

Autoritet og samvittighed

Den katolske forståelse af forholdet mellem den enkeltes samvittighed og Kirkens læremyndighed giver ofte anledning til misforståelser. I denne artikel redes trådene ud, og tingene sættes ind i deres historiske sammenhæng.¹

Af Anders Piltz²

Ingen generation har oplevet så store forandringer som vor. Intet under, om den er blevet fortunlet i hovedet. De ældste af os er født i en tid og et miljø, hvor alt forekom mere selvfølgerigt. Andre miljøer eller en anden livsstil kendte man højst af omtale eller fra bøger. De fleste havde aldrig været udenlands eller haft mulighed for at konversere på et andet sprog. Ret og uret var ikke noget man diskuterede, men noget man blev belært om. Kirken lå, i det mindste billedligt, midt i landsbyen. I min barndoms kirke var der en sparebøsse med en lille negerdreng på låget. Hver gang vi lagde en femøre (prisen for en sodavand) i den, nikkede negerdrengen i taknemmelighed på hedningemissionens vegne. Femøren bidrog til at han selv og hans landsmænd kunne komme til nyde godt af kristendommens og den vestlige civilisations velsignelser.

Reglerne overtrådte man ganske vist, dengang som nu, men man vidste det, når man gjorde det. Nogle af os husker måske køerne foran skriftestolene en almindelig lørdag. Det var ikke helt usædvanligt, at almindelige mennesker skriftede en gang om ugen, ofte ved at læse op af en liste over synder, som de havde lært udenad.

Nu er vore vilkår forandrede. Jeg kan snart stå i forbindelse med hvem som helst via Internettet. Det er normalt, at studenter har gjort en fodvandring gennem Nepal eller tilbragt et par år på den anden side af jordkloden. Vi kan sammenligne vores egen livsstil med mængder af alternativer. For mange, for ikke at sige for de fleste, yngre mennesker står hele den vestlige verden for noget negativt, og ordet vestlig nævnes næsten kun i negative sammenhænge.

Ordet "kirke" er for mange forbundet med negative associationer. Kirken står for det forbydende, det, der gør livet mindre rigt, end det ellers kunne være. Den katolske Kirke opfattes som en pyra-

¹ Artiklen gengiver et foredrag, som har været holdt såvel på Stiftssynoden i Sverige som ved et møde i AC i Danmark. Artiklen, der tidligere har været aftrykt i bladet AC revue, bringes her forsynet med en række noter. Red.

² Anders Piltz (f. 1943 i Ödeborg, Sverige) er katolsk præst og tilknyttet dominikanerordenen. Han er professor ved Lunds Universitet. Red.

mide. I toppen sidder paven, der med jævne mellemrum udslynger sit "Du skal" eller "Du må ikke", oftest det sidste. Længere nede i pyramiden findes biskopperne, som - ikke uligt den lille negerdreng på sparebøssen - nikker samstemmende, helst allerede inden paven har sagt sit ord. Neden under biskopperne er der almindelige mennesker, der forventes at give afkald på både fornuft og fri vilje og ganske enkelt parere ordre (Pay, pray and obey, som det hedder på engelsk). Kirkens budskab, evangeliet, et navn der betyder et godt, befriende budskab, opfattes af mange som et intrikat, krævende og kvælende system af udefra pålagte, komplicerede og uforståelige regler.

Vi ved, at dette er en karikatur. Den er opstået delvis, fordi det er massemedierne, der beskriver virkeligheden for os. Massemedierne reagerer på det sensationelle. Når paven udtaler sig om sex og samliv, så vågner nyhedsredaktørerne op. Hvor mange ulejliges sig med selv at læse og bedømme kirkelige dokumenter?

Men bagved enhver karikatur findes der også genkendelige træk. Det, der er katolicismens styrke, en klar linje og et utvetydigt budskab i en tid, hvor også samfundene bukkes under for tidsånden, det er samtidig dens akilleshæl.

Autoritetskrise

Inden for Kirken kan man reagere på denne ulyst på forskellige måder. Lad os nævne yderpunkterne. I den ene ende kræver man ubetinget lydighed mod Kirkens læreembede. Hvad paven siger, er forpligtende for den kristne samvittighed. Det kristne budskab er og har altid været krævende. Kun ved en klar linje kan man imødegå tidens opløsningstendenser. Her behøves der helt enkelt lydighed.

I den anden ende forlader man Kirken, fordi man protesterer mod det, der virker som et åndeligt diktatur. Man er allergisk mod udefra kommende autoritative moralkrav. Man siger nej.

En tredje retning fortsætter inden for Kirken, men med en indre emigration. De siger *njae*. De vælger, hvad de vil sige ja til. Er de bevidste, henviser de måske til et velkendt katolsk princip: Du er altid forpligtet til at følge din samvittighed. De tolker princippet omtrent således: "Så længe jeg føler, at jeg er sand imod mig selv, så er jeg en lige så god kristen og katolik som alle andre, hvilke praktiske konsekvenser jeg end når frem til. Det er min ret og min pligt at gøre det, jeg selv er nået frem til." Samtidig tænker man sig, at der ikke findes en almengyldig sandhed, især ikke i moral-spørgsmål, men at alt må bedømmes efter den konkrete situation, som altid er unik.

Her har vi yderpunkterne i dagens indrekatolske diskussion: den ene kan kaldes "luk øjnene og synk", den anden nægter at lade sig made. Den tredje model kan kaldes "smørrebrødssedlen"; søg ud, hvad der passer dig af Kirkens lære og lad resten ligge. Tendenserne er tydeligere nede på kontinentet og i USA, men det er måske kun et spørgsmål om tid, før de bliver tydelige også hos os.

Men der er også andre mennesker, der har vanskeligheder med, hvad læreembedet siger. De er ikke i opposition af princip. De er loyale. De vil gerne forstå, men det lykkes ikke. De vil lade sig informere, men er ikke nået så langt, at de med god samvittighed kan samstemme med det, Rom så klart og tydeligt indskærper. De vil ikke, som Horats siger, sværge på mesterens ord, før de har indset gyldigheden af det, der sættes for dem.

Vi skal for en stund reflektere over dette: Hvad siger den katolske tradition om samvittigheden? Kan Kirken eller paven tvinge nogens samvittighed til at ræsonnere på en bestemt måde? Afgør den enkeltes samvittighed altid, hvad der er ret og uret? Kan man mene og gøre hvad som helst og dog kalde sig katolik? Kan jeg altid henvise til min samvittighed, når der er noget, jeg vil gøre eller ikke gøre?

Samvittighedens idéhistorie

Først nogle milepæle i samvittighedens begrebshistorie. Samvittighed er på svensk og dansk et ord, der er importeret med kristendommen og missionærerne sammen med ordene dyd, friste, medlidenhed, barmhjertighed, ydmyghed, tålmodighed og forladelse. Af denne liste eksisterede dyd og samvittighed allerede før kristendommen. Det danske samvittighed er en oversættelse af det, der hed *syneidesis* på græsk og *conscientia* på latin (ordret "samtidig viden" eller "at-vide-med-sig-selv"). Både ordet og sagen fandtes naturligvis før og uafhængigt af kristendommen. Hos den romerske statsmand og filosof Cicero (død 43 f. Kr.) er samvittigheden det, der gør, at "de uskyldige ikke behøver at frygte, og at forbryderne altid føler straffen hænge over hovedet". I modsætning til dem, der "retter sig efter rygter og flertallets anskuelser", forsikrer Cicero, at han selv ville følge sin samvittighed, om så alle mennesker protesterede.

I Apostlenes Gerninger og i brevene i Ny Testamente forekommer (i modsætning til evangelierne) det populærfilosofiske begreb *syneidesis*. For Paulus er samvittigheden hedningernes lærer. Samvittigheden anklager dem, når de ikke handler efter deres fornuft, med henvisning til en lov, der er skrevet i deres hjerte; "deres samvittighed optræder som vidne, og deres tanker anklager eller forsvarer hinanden".³ Menneskets indre kamp beskrives som en retssag, hvor der foregår en forhandling mellem indbyrdes modstridende tanker, hvor samvittigheden er det vigtigste vidne. Paulus henviser til, at han har en god samvittighed, da han står anklaget over for myndighederne. Den kristne behøver ikke at have betænkeligheder ved at spise nogen slags føde, siger han, skønt det er svær synd at tvinge nogen til mod hans vilje at spise fx. offerkød fra afgudstemplerne, hvis han har betænkeligheder ved det. Diakonerne i Det nye Testamente ("menighedstjenerne") skal forene troens hemmelighed med en ren samvittighed. Målet med den kirkelige undervisning skal være at vække en kærlighed, der kommer af et rent hjerte, en god samvittighed og en tro, der ikke er hyklerisk. De kristne lever i frihed: Kristi offer har rensset deres samvittighed fra døde gerninger, dvs. befriet fra tvangen (tvangsneurosen) til stadig at gentage rituelle ofre og bevægelser for at berolige deres urolige samvittighed.

Samvittigheden er vigtigere end alt andet, men end ikke en god samvittighed gør et menneske retfærdigt over for Gud: han er den eneste dommer. Det gælder om altid at have rene hensigter og aldrig krænke sin egen eller nogen andens samvittighed. "For de rene er alting rent, men for de befængte og vantro er intet rent; hos dem er både forstanden og samvittigheden befængt. De forsikrer, at de kender Gud, men i handling fornægter de ham," siger Titusbrevet.⁴ Det er desværre muligt at døve sin samvittighed (at "brænde den bort").

Kirkefædre arbejdede videre med tankerne om samvittigheden i Bibelen og filosofien. Johannes Chrysostomos siger om samvittigheden: "Der findes ingen højere domstol på jorden. Dersom alle anklager dig, men din samvittighed ikke bebrejder dig noget, da er du salig."

I middelalderen gjordes der et stort forsøg på at systematisere Kirkens lære på en måde, der har konsekvenser endnu i dag. Pierre Abelard (d. 1143) hævdede, at der ikke findes nogen synd, der ikke retter sig imod samvittigheden, det vil sige: intet, der gøres med god samvittighed, kan være en synd. Thomas Aquinas skelner mellem på den ene side samvittigheden som evne (*synderésis*), vores naturlige retsfølelse, den mere eller mindre instinktive tilbøjelighed, der ansporer til det gode og knurrer misbilligende ad det onde, og på den anden side samvittigheden i aktivitet (*conscientia*), dét, der i en konkret valg- og konfliktsituation vidner, binder, ansporer, anklager og bebrejder. Samvittigheden er den instans, der kontrollerer mine hensigter og handlinger og også gør det muligt for mig at træffe beslutninger.

³ Rom 2,15: "De viser, at de har den gerning, som loven kræver, skrevet i deres hjerte, og deres samvittighed optræder som vidne, og deres tanker anklager eller forsvarer hinanden".

⁴ Tit 1,16.

For Thomas er samvittigheden en del af fornuften: vi ved, hvad der er ret og uret, og det anvender vi derefter i en konkret situation. For andre var det mere et anliggende for viljen. Bonaventura⁵ kaldte samvittigheden "Guds herold og budbringer" og citerede ordsproget "Den, der handler imod samvittigheden, samler tømmer til at bygge gehenna".

Skolastikerne debatterede spørgsmålet, om man er forpligtet til at følge en samvittighed, der objektivt tager fejl - og debatten mandede ud i dét, der blev Kirkens lære: også den samvittighed, der objektivt farer vild, er vi, efter moden overvejelse, forpligtet til at følge. Men dette indebærer, at samvittigheden må bygge på objektive normer og på korrekte fakta. Jeg skyder ikke ind i skoven efter en elg, inden jeg ved, at det der bevæger sig derinde, er en elg og ikke et menneske. Jeg kan aldrig påberåbe mig uvidenhed om noget, jeg kunne have informeret mig om i forvejen (*ignorantia vincibilis*⁶).

Altså: samvittigheden er ikke autonom. Den kan ikke opstille sine egne love, der kun gælder for et enkelt individ. Den skaber ikke viden og moral, den aflæser og tolker.

Hvilke rettigheder har samvittigheden? Innocens III siger i 1199, at ingen må tvinges til at lade sig døbe. Kun den, der kommer frivilligt, kan antages at være kommet til tro. Disse ord gjaldt først forholdet til jøderne. Paul III tager i 1537 Latinamerikas indianere i forsvar mod koloniherrernes magtbrynde: indianerne må ikke berøves deres frihed eller deres ejendom, men skal ved prædiken og et godt eksempel opmuntres til at antage den kristne tro. De, der handler derimod, bliver automatisk ekskommuniceret.

Samvittigheden mellem autoriteterne

Luther mente, at samvittigheden altid er dårlig, og at kun troen på Kristus kan befri den til samvittighedsfrihed, der er det samme som den kristnes evangeliske frihed. Luther anerkendte ikke den kirkelige øvrighed, men satte i dens sted Bibelen, eftersom han var af den opfattelse, at dens lære er klar og utvetydig (*sola scriptura*-princippet). I den reformatoriske tradition er derfor den enkeltes skrifttolkning blevet den sidste instans, hvad der medfører store vanskeligheder for de kristnes enhed.

I og med at det enkelte individ mere og mere et kommet i fokus, bliver logisk nok den enkeltes samvittighed stadig vigtigere: de gamle tanker om, at et menneskes samvittighed er jordens højeste domstol, anvendes i praksis. Thomas More og John Fisher kunne af samvittighedsgrunde ikke skrive under på suprematiakten, der skulle gøre kong Henrik VIII til den engelske kirkes overhoved.⁷ More stod her imellem to autoriteter, kongen som han (for Guds åsyn!) havde svoret troskabseden til, og paven, som han i sin kristne samvittighed måtte være loyal imod. At han valgte at følge den pavelige linje i konflikten, beroede ikke på, at han en gang for alle havde svoret at adlyde paven blindt. Han var ganske enkelt overbevist om, at kirkens argumenter var rigtige, mens kongens motiver ikke tålte dagens lys. Derfor måtte More, rigets højeste embedsmand, følge sin samvittighed og bryde troskabsedens bogstav for at følge en højere, sandere form for troskab: mod sandheden. Han anvendte det apostolske princip: "Man skal adlyde Gud mere end mennesker".⁸ Det kostede ham hans hoved.

Alle dagens debatter blev egentlig ført allerede i 1800-tallet. Dengang blev samvittigheden et brændende diskussionsemne i den kristne kirke, ikke mindst ved debatten om den pavelige ufejlbarhed. I

⁵ Den hl. Bonaventura, 1221 - 1274, franciskaner, kirkelærer, ikke mindst kendt som forfatter til den hl. Frans af Assisis biografi. Red.

⁶ Latin: overvindelig uvidenhed. Red.

⁷ The Supremacy of the Crown Act, 1534. Revideret af Elisabeth I i 1559. Red.

⁸ ApG 5,29.

Tyskland førte definitionen af den på Første Vatikankoncil til Ignaz Dollingers kirkesplittelse (den "gammelkatolske" kirke). I Rusland tager Dostojevskij diskussionen op i sin roman "Brødrene Karamazov" (1879), hvor Storinkvisitørens anklage imod Kristus indgår som en fritstående fortælling. Friheden er en alt for tung byrde for menneskene, og derfor tilbyder autoriteten at bære den for dem. Eftersom alt er overladt til paven, behøver Kristus ikke at komme og styre kirken på ny. I Sverige fandtes der en liberal tradition, der så pavedømmet og jesuitterne (begge havde man på ufarlig afstand) som den store trussel mod menneskets befrielse (Tegner's "Nyåret 1816", Viktor Rydbergs "Den siste athenaren", 1859). I England anklagede man John Henry Newman for som konvertit at have ofret både intellekt og vilje for blindt at adlyde pavelige diktater. Newman fik derfor en særlig anledning til at reflektere over samvittighedens rolle i det kristne liv. Han siger i en berømt forklaring, der nu indgår i den Katolske Kirkes Katekismus: "Samvittigheden er en lov i vor ånd, men [kristne] vil ikke gå med til, at den ikke er mere, jeg mener: at den ikke er en befaling eller ikke giver os begreb om ansvar og pligt, frygt og forjættelse [Samvittigheden] er budbringer fra Ham, der, både i naturen og nåden, taler til os bag et slør og underviser og styrer os ved sine stedfortrædere. Samvittigheden er den oprindelige Kristi stedfortræder".⁹ "Samvittigheden har sine rettigheder, fordi den har sine pligter". Hermed mente Newman, at samvittigheden har pligt til at informere sig om sandheden, men også til at følge den indsigt, den er nået frem til.

Lydighed – et problematisk begreb

Her nærmer vi os vor egen tids debat, der bevæger sig omkring konflikten autoritet, lydighed, frihed, samvittighed. Ved den franske revolution blev den hierarkiske samfundsmodel (Gud, kongen, vasallen, fogeden o.s.v) brudt til fordel for en konkurrerende model: demokratiet (slagordet "frihed, lighed, broderskab" eller den svenske grundlovs "al magt udgår fra folket"). Begreber som "øvrighed", "undersåt", "konge af Guds nåde" lød straks suspekter. Samtidig formuleredes de såkaldte menneskerettigheder. En af dem er retten til at følge sin samvittighed, selv imod myndighedernes diktat. "Kongen kan ingens samvittighed tvinge eller lade tvinge", stod der i den svenske grundlov af 1809.

Nyorienteringen i politikken fik hurtigt konsekvenser for kristendommen og Kirken. Tænk bare på begrebet "lydighed". Selve ordet er kompromitteret, ikke alene ved demokratibegrebet, men også ved alle de forbrydelser, der blev begået i 1900-tallet i den blinde lydigheds navn.

Alligevel er lydighed et nøglebegreb i Det nye Testamente (hypakoe, hypakouein, hypekoon genesthai, peithesthai, peitharchein¹⁰). Det har ikke noget med kadaverdisciplin at gøre. På svensk kan man oversætte det med *hörsamhet*, hvis man vil undgå fejlagtige associationer. Det er stærkere end det danske lydhørhed.¹¹ For Paulus er evangeliet eller troen noget man må tage imod i hörsamhet/lydhørhed/lydighed. Ligesom man før har adlydt sine begær eller synden, må man nu i stedet adlyde Gud. Forbilledet for denne lydighed eller lydhørhed er Kristus selv, som blev "lydig indtil døden, ja, døden på et kors".¹² Et udtryk for denne form for lydhørhed er, at man også retter sig efter anvisninger fra Kirkens ledere: "Adlyd jeres ledere og ret jer efter dem, for de våger over jeres sjæle, da de ved, at de engang skal stå til regnskab; lad dem kunne gøre det med glæde og ikke med suk, for det ville være ulykkeligt for jer".¹³ Allerede i urmenighederne findes spændingen mellem Kirkens ledelse og visse grupperinger. Apostlene og deres repræsentanter anførte autoritetsargumenter imod modstand fra individer og grupper.

⁹ KKK 1778. Jf. John Henry Newman, brev til hertugen af Norfolk, 5. Red.

¹⁰ Nytestamentligt græsk. Hypakoe, lydighed; hypakouein, adlyde; hypekoon genesthai, blive lydig; peithesthai, lyde, følge; peitharchein, adlyde. De tre førstnævnte ord er afledt af udsagnsordet akouein, at høre. Red.

¹¹ På gammelt dansk findes ordet "hörig" som synonymt med lydig. Red.

¹² Fil 2,8

¹³ Hebr 13,17

Så tidligt som hos Ignatius af Antiochia og Clemens, apostlen Peters tredje efterfølger (omkring 100), henviser kirkeledelsen til samvittigheden, når de appellerer til lydighed mod den kirkelige øvrighed: "Nogle gør alt uden biskoppen[s vilje og viden], de synes ikke at have god samvittighed," siger Ignatius. I Kirkens historie findes den religiøst motiverede lydighed, den "hellige lydighed". Lige modsat hvad man forestiller sig, taler det Andet Vatikankoncil omkring 30 gange om lydighedens betydning, men advarer imod den blinde lydighed mod fx. militære overordnede. Klerikere og ordensfolk forpligter sig ved løfter til en religiøst motiveret lydighed imod deres overordnede efter den nugældende kirkeret.

Lydighedens krise

I 1800-tallet indtraf den store krise. I den svenske salmebog fra 1819 hedder det: "Lev rättrådig, from og nöjd,/ giv din skatt och bär din börda!/ Då skall du med frid och fröjd/ dina mödors frukter skörda ... / Gläds att lyda, ej att klandra, / och din väg i stillhet vandra."

I disse vers findes der en hel socialhistorie i koncentrat. Det er denne nøjsomhed, som religionen forkynder, der sammen med de akutte misforhold gjorde det muligt for Karl Marx og hans tilhængere at gå til generalangreb på kristendommen, der anklagedes for at være et undertrykkelsesinstrument. Imod religionen stilledes det emanciperede (det "frigivne") menneske, der tager sin skæbne i egne hænder og selv opstiller sine normer og handlingsmønstre. Marx går ud fra den tanke, at Gud (eller forestillingerne om en gud) er menneskets fjende. Talen om lydighed (i Guds navn) er kun den verdslige og kirkelige magtelites strategi til at beholde kontrol over masserne med en raffineret religiøs motivering.

Når dette blev draget i tvivl, blev også Kirkens almindelige autoritet i samfundslivet brudt, til fordel for de politiske doktriner og psykologien. Selv samvittigheden kom i vanry. Nietzsche tænkte sig samvittigheden som det grumme menneskelige urinstinkt, som mennesket retter imod sig selv, eftersom det føler skyld mod en tænkt forfader, som det opfatter som en gud. Tanken blev taget op af Freud og fik kolossal indflydelse: mennesket ønsker at ligne et både elsket og frygtet forbillede, en autoritet, og heraf opstår i det ubevidste et spaltet jeg, et over-jeg, der overvåger det bevidste jeg og fremkalder angst, dårlig samvittighed. Samvittigheden ses dermed som noget, man hellere burde skille sig af med.

Dybdepsykologerne har skelnet mellem den autoritære samvittighed og den autonome (eller humanistiske eller etiske). Psykologien, der mere end den kristne tro har påvirket almindelige menneskers måde at tænke på i 1900-tallet, har opstillet alternativerne autoritær / autonom.

Enten holder man krampagtigt fast ved en ydre autoritet, der tvinger en til visse handlinger, eller også opstiller individet selv sine moralske principper fra gang til gang, i et frit valg afpasset efter den situation, det tilfældigvis befinder sig i.

Vi er alle påvirket af disse modeller, om vi nu erkender det eller ej.

Frihed og samvittighed

Hvad mennesket er, det forstår vi først gennem Kristus. Det er et råb, af protest, efter mening, det er sult og tørst. Intet mindre end Gud kan mætte mennesket og gøre det lykkeligt, med den lykke, der udtrykkes i saligprisningerne.

Gud er derfor selv kommet mennesket i møde i sin Søn, der er blevet menneske. Det er tegnet på dets værdighed, at det ikke tvinges til at tage imod ham. Ingen tvinges til noget, alle har deres frihed til at sige ja eller nej. Kristus og hans evangelium er et tilbud, som du og jeg for vor egen skyld bør

tage imod i lydørhed (hvis man vil undgå det belastede ord lydighed). Men end ikke Gud tvinger os, han allermindst.

Kirkens lære om samvittighed og frihed er ikke et isoleret punkt; det indgår i et helhedssyn, et menneskesyn. Den følger heller ikke helt en ret linje, når man anlægger en historisk betragtning. Endnu på Andet Vatikankoncil stod der strid om, hvorvidt vildfarelsen har rettigheder, dvs. om en anden tro end den katolske kunne gøre krav på fri religionsudøvelse. Kirkens lære herom findes nu udtrykt i *Gaudium et Spes* og i *Dignitatis Humanae*.¹⁴ Det siges her, at samvittigheden er det organ, der opfatter Guds lovs befaling; samvittighedens befalinger skal følges, og kirken nærer en "hellig ærefrygt for samvittighedens værdighed og dens frie afgørelse".¹⁵

"Det er kun i frihed mennesket kan vælge det gode Menneskets værdighed kræver at det handler ud fra et bevidst og frit valg, dvs. personligt, styret indefra, og ikke som følge af en blind, indre impuls eller af blot ydre tvang. En sådan værdighed opnår mennesket, når det har gjort sig fri af sine lidenskabers fangenskab ... Da menneskets frihed er såret af synden, kan den kun med Guds nådes hjælp virkeligt og helt rette sig mod Gud".¹⁶

Kun når vi beslutter os i frihed - når vi har informeret os, og ikke imod vor dybere vilje tvinges af ydre pres eller rædsel, af dårlige vaner eller lidenskaber - kan vi handle virkelig menneskeværdigt. Friheden kan indskrænkes af ukyndighed, uopmærksomhed, af tvang, rædsel, af vanens eller lidenskabernes magt eller af psykiske og sociale handicap. Men det faktum står tilbage: mine valg og handlinger er mine. I sidste instans er jeg ene om at træffe de afgørende beslutninger, og når jeg har gjort det, må alle respektere det.

Ved ursynden¹⁷ er mennesket blevet forvirret og svækket. Det ser ikke klart, fristes til at misbruge sin frihed, ja tilmed til at give sig onskaben i vold. Alligevel respekterer Gud dets frihed i stedet for at tvinge det til noget. Det kan ikke engang tvinges til sandhed eller lykke.

Just denne frihed er adelsmærket, tegnet på, at det er Guds billede. Derfor har endog vildfarelserne ret til at eksistere: "Lad ukrudtet gro sammen med hveden, til det er tid til at høste, ellers kunne I rykke også hveden op".¹⁸ Friheden er en så stor værdi, at Gud løber den risiko at udruste mennesket med den hellere end at skabe rettroende robotter. "Gud lader friheden stige op af ikke-væren for at mennesket skal eksistere rigtigt, for at det skal få evnen til at sige nej til Gud, men altså også til at elske ham, ... Berdjajev¹⁹ maler Guds passion for menneskets ubændige frihed Kun Ånden der strømmer fra korset kan befri den menneskelige frihed uden at øve vold imod den Mennesket bliver kun menneske i Gud. Kun Gud er menneskelig. Kun Gud er menneskets frihed".²⁰

Det er i begrebet frihed, at nøglen ligger til, hvad samvittigheden er. De to kan ikke eksistere uden hinanden. Frihed er ikke muligheden for at vælge hvad som helst. Barnet i slikbutikken med en tusindlap i hånden er frit til at vælge hvilke som helst karameller og så meget som helst. Men det er næppe verdens frieste menneske.

Den virkelige frihed er at blive befriet til at gøre det, der er godt. Jo mere man gør det, der er godt, jo friere bliver man.

¹⁴ Gaudium et Spes er Andet Vatikankoncils pastorale konstitution om Kirken i den moderne verden. Dignitatis Humanae er samme koncils erklæring om religionsfriheden. Se links til disse tekster i slutningen af artiklen. Red.

¹⁵ Jf. Gaudium et Spes, 41. Red.

¹⁶ Gaudium et spes, 17

¹⁷ Også kaldet arvesynden. Red.

¹⁸ Matt 13.30

¹⁹ Nikolaj Berdjajev (1874-1948), russisk eksilforfatter og filosof. Red.

²⁰ Olivier Clement i forordet til *Nicolas Berdiaiev, Esprit et liberte*, Paris 1984, 12 E

Friheden er en proces

Frihed er altså en proces. Jesus siger: Kun Gud er god.²¹ Gud er det gode, i alt hvad der er godt. Det gode for mennesket er at gøre det gode, Gud kalder det til. Det gode for mennesket er at vokse i det gode. Det gode er en kalden til at blive fri, blive mere fri for hver dag, der går, eller at blive fri ved klogt at udnytte sine fejltagelser: med andre ord, at være på vej.

At bruge sin samvittighed er en kreativ handling. I modsætning til det freudianske over-jeg, sjælens politibetjent, er samvittigheden det højst personlige ja eller nej til en indbydelse, en indbydelse fra en autoritet. Jeg beslutter mig med livet som indsats. At være menneske er derfor ikke noget statisk. Det er en formende proces. Samvittigheden må aldrig blive en administrerende direktør, der udfører en andens direktiver. Samvittighed og frihed må ikke overlades til nogen anden, om det så er paven selv (jfr. Storinkvisitoren hos Dostojevskij). Vi må aldrig kaste frihedens byrde af os. Ingen må skyde sig ind under, at han bare har udført ordrer. Samvittigheden er et pund, der skal bruges, ikke graves ned.

At være kristen er at vokse, at være på vandring, at have svaret på et råb, en kalden. Gud kalder gennem Kristus: "Kom ud! Kom ud af dig selv og gå til et land jeg vil vise dig. Kom ud, voks. Bliv dét du endnu ikke er. Det er dine egne ideer om, hvad du er, og hvad du kan, der først og fremmest er dit fængsel. Kom ud i friheden og lyt til, hvad jeg har for ideer om, hvad du kan blive. Mine tanker er ikke dine tanker. Jeg nærer en meget større tillid til dig, og hvad du kan blive, end du selv tør gøre. Jeg skal vise dig friheden, jeg skal tage dig ved hånden og lede dig videre skridt for skridt, også når du snubler og ikke kan se en meter frem for dig. Jeg har meget større horisonter for dig, end du blot kan forestille dig. Jeg ved det, du ikke kan vide."

Det er her, samvittigheden kommer ind. I samvittighedens dyb opdager jeg en lov, jeg ikke selv har stiftet, men som jeg er tvunget til at adlyde. Det er den lov, Gud har ind ristet i mit hjerte, længst inde, inde i den hemmelige central, ingen anden end jeg selv har adgang til, ikke engang de mennesker, jeg elsker mest. Ingen anden end jeg selv. Og Gud. For kristne kan ikke nøjes med at foretage et skønsomt udvalg af Kristi og Kirkens opfordringer til at gå videre ad fuldkommenhedens vej og kun tage imod så meget, som man tror lader sig forene med et nemt og behageligt liv. At være kristen er stadig at blive forstyrret i sine cirkler af Kristus selv. Det er at tillade ham at udvide horisonterne. (Om jeg må tillade mig en fri association, husker jeg fra værnepligten en stemme, der før en særlig modbydelig øvelse råbte: "I kan tre gange mere, end I selv tror, og ti gange mere end jeres mor tror"). Jeg kan som kristen aldrig bede Kristus om kun at stille rimelige krav til mig. Hans stemme, der lyder i kirken, er en venskabelig provokation, en guddommelig udfordring til altid at tage et skridt til, gå en ekstra mil, dobbelt så langt, som jeg havde planlagt.

Samvittigheden er ikke autonom. Det er som med domstolen. Den stifter ikke loven. Den tolker loven og fælder dommen. Men den står ikke over loven.

Det er ved at bruge sin samvittighed, ved at handle moralsk, at man bliver moralsk. Fintmærkende mennesker tager imod denne opdragelse. De vil åbne sig for saligprisningernes logik. Andre har døvet deres samvittighed og kan ikke mere modtage. De vender det døde øre til samvittighedens stemme. (Og ingen af os kan vide med sikkerhed, at vi ikke har gjort os i det mindste delvis døde for samvittigheden).

Det er samvittigheden, der overbeviser mig om, at der findes noget, der er objektivt godt og ondt, selvom hele verden skriger noget andet. Hvis jeg ikke lader skriget overdøve samvittighedens stemme, opfatter jeg virkelig Guds stemme i det. Samvittigheden tvinger mig til at ofre min bekvemmelighed, når min næste skal på sygehuset. Samvittigheden tvinger mig til at protestere, når nogen udsættes for overgreb. Hvis jeg ikke adlyder min samvittighed, har jeg det dårligt. I visse

²¹ Luk 18,19

tilfælde vil jeg hellere dø end ikke at adlyde min samvittighed. Jeg ville tage livet af min menneskelige værdighed.

Den indre kompasnål

Samvittigheden kan tage fejl, men kan den virkelig tage helt fejl, hvis den hele tiden, før hvert nyt skridt, beder: "Herre, vis mig vejen og gør mig villig til at vandre den. Jeg vil ikke tage et skridt, uden at du først har vist mig i hvilken retning, hvorledes jeg skal sætte foden, hvad der findes der fremme"?

Den svenske forfatterinde Fredrika Bremer blev d. 25. februar 1858 modtaget i privataudiens af pave Pius IX i Rom. Samtalen mellem disse dybt troende og intelligente kristne er overordentlig interessant. Fredrika Bremer kan, i modsætning til paven, ikke anerkende Den katolske Kirkes krav. De diskuterer en tid frem og tilbage. Til sidst siger paven, der jo ikke kan beskyldes for overdreven religiøs liberalisme: "Jeg tror, at mange personer af andre bekendelser kan blive frelst ved at efterleve den sandhed de erkender Kontrovers hjælper ikke. I den er der hovmod, egenkærlighed. I den stiller man sine kundskaber, sin skarpsindighed til skue; og enhver bliver alligevel ved sin anskuelse. Bønnen alene giver lys og kraft til at vinde sandheden og nåden".²²

Paven taler om lang, åben, lydhør overvejelse og bøn, hvor man gør sit yderste for at lytte til Guds stemme. Med sin faste ro trænger den igennem al omgivende larm: "Fårene hører hans røst, og han kalder sine egne får ved navn og fører dem ud ... [men de] kender ikke de fremmedes røst".²³ Beviset på, at samvittigheden fungerer, er, at den falder til ro. Den kommer ikke længere med indvendinger eller anklager. Jeg behøver ikke at ofre mere tid på forklaringer for mig selv og andre.

Er jeg kommet frem til denne ro, denne serenitet, denne klarhed, hvor samvittigheden ikke længere er urolig, da kan ingen anklage mig mere. Jeg er blevet usårlig, som Thomas More sagde.

Samvittighed og ufejlbarhed

Samvittigheden kan være bedøvet. Den kan være forvirret og forvildet. Den kan ikke slå sig til ro. Den må som mennesket i øvrigt hele tiden vokse. Men den kan ikke tage kapitalt fejl, hvis den fra først til sidst er villig til at adlyde, hvor end vejen fører hen.

Samvittigheden er en kompasnål i mit inderste. En kompasnål kan udsættes for adskillige forstyrrelser. Jeg må sørge for, at den ikke er for nær ved elektricitet og store jernstykker. Samvittigheden kan på samme måde forstyrres af omgivelserne, af opinionen, af massemedierne, af gruppepres, af kvælende traditioner, af psykologiske barrierer. Hånden på hjertet: hvor meget er jeg fri af alt dette? Hvor meget vover jeg at sige, hvad jeg virkelig synes? Hvor meget påvirkes jeg mod min vilje af medierne, og hvor meget følger jeg min dybeste overbevisning, den jeg vover at røbe for min nærmeste ven i største fortrolighed?

På denne betingelse, at jeg fjerner forstyrrelserne, alle disse kraftfelter, som man måske først opdager lidt efter lidt, har jeg da ikke, lige som Kristi disciple, et løfte om ikke at kunne tage fejl? "Når han kommer, sandhedens Ånd, da skal han vejlede jer med hele sandheden, ind i hele sandheden".²⁴ Apostlen Johannes var meget bevidst om, at de forstyrrende faktorer findes, at den kristnes vej ikke bare går fra klarhed til klarhed, men ad omvejen gennem mange fejltagelser. Alligevel skriver han med fuld tillid: "Dette har jeg skrevet til jer om dem, der vil føre jer vild. Men i jer bliver den salve

²² Fredrika Bremer, *Livet i den gamle verden*, 1862; jf. S. Hidal, *Fredrika Bremer hos påven*, *Signum* 1990:8, s. 244

²³ Joh 10,3

²⁴ Joh 16,13

[Helligånden] I har fået fra ham [Kristus], og I har ikke brug for, at nogen skal lære jer noget. Hans salve lærer jer alt, og det er sandt og uden løgn. Gør som den har lært jer: bliv i ham".²⁵

En fantastisk ressource i vort inderste, i mit inderste, i Kirkens inderste. Den, der lever i bøn og i yderste lydhørhed mod Guds stemme, kan ikke tabe målet af sigte. Efterhånden, til sin tid, vil usikkerheden bliver overvundet. Klarhed og ro vil indfinde sig. Jeg kan sige: min samvittighed er rolig. Frem til det punkt var vejen måske lang og stenet, men ikke ufremkommelig. Det lignede somme tider en langtrukket domstolsproces, hvor det flere gange var nødvendigt at udsætte forhandlingerne for at fremskaffe mere materiale. Ikke altid var det muligt at nå fuldstændig klarhed. Men dommen kunne til sidst fældes.

Kirkens samvittighed

Hvis dette gælder den enkelte kristne, der har sandhedens salve i sit inderste, gælder det så ikke også hele Kirken? Kirken som helhed har sandhedens salve, som ytrer sig på forskellige måder. Den ytrer sig i læreembedet, der i visse, meget specifikke, højtidelige tilfælde tager til orde med krav på ufejlbarhed, det vil sige i fuld tillid til Kristi løfte om, at Ånden skal lede os, sammen, som kirke, frem til, ind i hele sandheden. Den ytrer sig også i mere ordinære sammenhænge, når paven og eller biskopperne tager til orde med vejledning, med ord, der skal give samvittigheden beslutningsgrundlag for en moden afgørelse.

Den ytrer sig også en anden måde, som man ikke taler lige så meget om: i det, der kaldes *sensus fidelium*, de troendes "instinktive" evne til at ramme rigtigt i tros- og moralsspørgsmål. "De troende er som helhed salvet af den Hellige Ånd (jfr. 1 Joh. 2,20.27) og kan ikke fare vild i troen. Denne særlige egenskab kommer til syne i hele folkets overnaturlige trosbevidsthed, når de 'lige fra biskopperne ned til den sidste lægmand' viser deres almindelige overensstemmelse i tros- og moralsspørgsmål. Guds folk står under ledelse af det hellige embede, som det tro følger, og tager ikke længere imod det som menneskeord, men i sandhed som Guds ord (jfr. 1 Thess 2,13). Det sker gennem denne trosbevidsthed, der vækkes og opretholdes af sandhedens Ånd. Guds folk holder usvingeligt fast ved den tro, der engang blev overgivet til de hellige (jfr. Jud 3). Derved trænger det indsigtsfuldt stadig dybere ind i troen og anvender det stadig rigere i livet".²⁶

Dette sikre instinkt, denne "katolske næse" for sandheden, er ikke det samme som politisk opinion eller folkestorm eller demokrati. Den politiske opinionsdannelse styres og må styres af interessegrupperinger og særinteresser der skifter hurtigt; man må i hver situation finde en løsning i enighed. Folkets røst er ikke uden videre Guds røst. Men folkets røst er heller ikke automatisk det modsatte. *Sensus fidelium* er et fintmærkende instrument, der tolker og aflæser Guds vilje og indholdet i åbeningen. Den viser sig ikke efter pressekampagner og opråb, men efter langvarig bøn, meditation, studium, modning. Det må tage sin tid.

Min tese er nu: hvad samvittigheden er for individet, det er *sensus fidelium* for Kirken. Når man har fundet en formulering der modsvarer *sensus fidelium* for hele Kirkens velbegrundede overbevisning, da indfinder der sig til sin tid en slags åndelig klarhed, en ro, en overbevisning om at Ånden har talt og anvist en fremkommelig vej, en lyst til at sige ja og amen.

Kirkens læreembede siger meget uden krav på ufejlbarhed. Alle katolikker er forpligtet til da at vise *religiosum intellectus et voluntatis obsequium*,²⁷ d.v.s. at gøre sig en religiøst motiveret forstands- og viljesanstrengelse for at indse og identificere sig med det, læreembedet lærer.

²⁵ 1 Joh 2,27

²⁶ Andet Vatikanconcil, dokumentet *Lumen Gentium*, 12

²⁷ Citat fra Kirkeloven, canon 752, der i sin helhed lyder: "Ganske vist kan man ikke kræve troens tilslutning, men dog alligevel *forstandens og viljens lydighed* over for en lære, som enten paven eller biskopkollegiet forkynder om

Denne anstrengelse lykkes ikke altid eller straks. Konsensus indfinder sig ikke. Alle ved, at dette er tilfældet. Det beror ikke bare på Kirkens fjender, på vantro, umoral og ulydighed. Det beror ikke bare på massemediernes uformuenhed til at opfatte, at Gud kan ville noget andet end opinionen. Det beror ikke bare på, at der findes mennesker, der er åndeligt lade og ikke vil lytte til Guds stemme, eller som savner generøsitet og beredvillighed til at lade deres horisonter rokke og udvide. Vi taler ikke om massemediene, vi taler ikke om opportunisterne uden rygrad, dem, der drives med af tidsånden som en røg.

Der findes også alvorlige katolske kristne, der efter megen bøn og meditation over Guds vilje alligevel ikke på ethvert punkt kan identificere sig med læreembedets ord med hele deres hjerte og med god samvittighed. Det er ikke viljen, der mangler. De ville helst af alt sige ja og amen.

Det er livsvigtigt ikke at smække døren i ansigtet på alle disse ved at kræve umiddelbar og ubetinget lydighed. Jeg husker fra min barndom, hvor fortvivlet man blev, hvis forældre eller lærere krævede lydighed, inden man endnu forstod, hvorfor man burde adlyde. Autoriteternes uvilje til at diskutere og forklare vakte begrundet mistanke om, at argumenterne var for svage til at tåle en nærmere undersøgelse. Man knyttede næven i bukselommen og lovede sig selv aldrig at blive sådan, når man selv blev stor.

Må man ikke jævnføre hele Kirken med den enkeltes indre? Så længe de oppositionelle stemmer i mit indre ikke vil tie, beror det da ikke på, at endnu ikke alt er klarlagt? At yderligere materiale må indhentes? At der endnu mangler nogle fakta til, at motiverne for bedømmelsen, for dommen vil være begribelige. At der behøves yderligere præciseringer, inden indvendingerne kan forstumme. Læreembedets dokumenter på samlivets område har ikke besvaret alle spørgsmål, eller de er ikke helt blevet forstået. Således har det altid været. Man kan ikke løse denne permanente konflikt i kirkehistorien ved at bede nogen tie stille og adlyde, lige så lidt som man kan bede sin egen samvittighed tie stille og adlyde. Det er bestemt ikke alle indlæg i debatten der er Guds stemme. Men den loyale dissens, den loyale afvigende stemme må ikke bringes til tavshed. Vi lever ikke i et åndeligt diktatur. Vi lever i Helligånden, der skal lede os ind i hele sandheden, ind i hele friheden, ikke på trods af, ikke udenom konflikterne, men igennem konflikterne, ved hjælp af konflikterne, dersom vi er villige til at respektere retten til en motiveret afvigende opfattelse.

På denne måde løstes den første store konflikt, der truede med at sprænge urkirken indefra: skulle hedningerne omskæres for at blive kristne? Apostelmødet i Jerusalem sluttede med en skrivelse, der endte med formuleringen: "Helligånden og vi har besluttet ikke at lægge nogen anden byrde på jer end dette nødvendige ...".²⁸ Kirken var kommet til klarhed ved at kunne skelne væsentligt fra uvæsentligt. "Brødrene læste det og blev glade over denne opmuntrende besked".²⁹ Resultatet førte til mod og glæde. En konflikt havde bidraget til øget klarhed. Nu kunne man gå videre med endnu større tillid. Således har det været siden, det ved alle, der har læst dogmatikkens historie.

Kirkens historie er en konflikthistorie, hvor meninger står mod meninger, indtil klarhed og indsigt er opnået. Vi behøver derfor ikke at være konfliktsky. Tværtimod, det er Den katolske Kirkes store begavelse at kunne leve med konflikter. Konflikter er ikke tegn på, at det hele er forkert. Kirkens kompasnål findes ikke alene hos læreembedet, men også hos *universitas fidelium*, som *in credendo falli nequit*: de troende som helhed, der ikke kan tage fejl i troen. Vi kan derfor være ved godt mod: i konflikter, gennem konflikter, vil klarheden efterhånden aftegne sig, som når man fremkalder et fotografi. Det tager en tid, inden man kan se, hvad mønsteret forestiller, når sort og hvidt nuanceres.

tro eller moral under udøvelse af deres autentiske læreembede. Dette gælder, selvom de ikke har til hensigt at proklamere denne lære som definitiv; de Kristus-troende skal altså sørge for at undgå, hvad der ikke stemmer overens med en sådan lære".

²⁸ ApG 15,28

²⁹ Jf. ApG 15,31

Kristi løfter kan ikke blive til intet: jeg vil lede jer ind i hele sandheden. Det er en proces, der endnu foregår. Vi kan derfor med sindsro afvente yderligere oplysning og klarhed på de punkter, hvor samstemmighed endnu ikke råder.

Tilføjelse til samvittighedens idéhistorie

Og selve sagen fandtes naturligvis uafhængigt af begrebet syneidesis / conscientia. I Gamle Testamente modsvares det af andre udtryk som "ånden", "hjertet" eller "det indre". Det afslører sig i konfliktsituationer, når forskellige værdier kolliderer. Da Adam og Eva vælger den forbudne frugt frem for Guds venskab, "åbnedes deres øjne" og de så at de var nøgne. Kain slår Abel ihjel for at blive af med et menneske, han var misundelig på; hans dårlige samvittighed viser sig i, at han svarer Gud: "Det ved jeg ikke. Er jeg min brors vogter?" Kong Belsasser, som holdt et gæstebud med de hellige kar han havde stjålet fra templet i Jerusalem, så en hånd der skrev på væggen: "Du er vejet og fundet for let".³⁰ Kong David begår en dobbelt synd, da han tager Batseba til sig og rydder hendes mand af vejen, men han angrer og gør bod ved at faste og ligge på den bare jord.³¹

Men samvittigheden fungerer ikke kun negativt, for at anklage mennesket for en forbrydelse. Den er også en positiv kraft, der indefra tvinger det til at gøre eller undlade visse ting, trods modstand eller manglende forståelse. Josefs ældste bror Ruben nægter at være med til at dræbe Josef.³² Josef blev slave i Ægypten og vægrer sig ved at ligge med Potifars hustru, eftersom det objektivt set ville være en svær synd mod Gud.³³ David afviser i to tilfælde at udnytte sit overtag over sin fjende, kong Saul. Det hedder at hans samvittighed (ordret står der "hjerte") "slog ham," eftersom kong Saul var Herrens salvede, selvom han misbrugte sin stilling.³⁴ Kong Salomon føler sig ikke værdig til at blive konge og beder derfor til Gud om "et lydøret hjerte",³⁵ der kan skelne mellem ondt og godt. Præsten Mattathias og hans sønner kæmper af samvittighedsgrunde for loven og pagten imod den helle-nistiske overmagts forbud, trods løfter om materielle fordele.³⁶

Evangelierne taler ikke om samvittigheden, men indeholder elementer til en lære om samvittighedens primat over den rent formelle opfyldelse af loven. Har man forstået, hvad der er lovens formål, kan man i visse tilfælde (med god samvittighed!) sætte sig ud over loven. Disciplene samler aks på sabbatten. I et håndskrift til Lukas-evangeliet findes et ord af Jesus, der ikke er kanonisk, men meget vel kunne være ægte: "Samme dag fik han øje på en mand, der arbejdede på sabbatten og sagde til ham: Hvis du ved, hvad du gør, er du salig, men hvis du ikke ved det, er du forbandet og bryder loven". Hvis du ved hvad du gør! Det er en appel til menneskets ansvar. Sabbatsbudet er til for menneskets skyld, men somme tider er det nødvendigt at bryde det - for menneskets skyld.

Links:

Klik her for at læse koncilsdokumentet *Gaudium et Spes*

Klik her for at læse koncilsdokumentet *Dignitatis Humanae*

Flere links på næste side

³⁰ Dan 5,27

³¹ 2 Sam kap. 11-12

³² 1 Mos 37,21

³³ 1 Mos 39,7

³⁴ 1 Sam 24,1-8; 26,9

³⁵ 1 Kong 3,9

³⁶ 1 Mak 2, 1-28

Klik her for at udskrive artiklen (printerens skal være tændt)

Klik her for at sende artiklen til en ven eller bekendt (Outlook skal være startet)

Klik her for at komme til forsiden af catholica.dk